

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 18

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 18

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2016

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje

Litauische Sprichwörter und Rätsel o 9

Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė

Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai o 47

Philip Kraut

Jacob Grimm und die litauische Sprache –

II. *Etymologische Forschung im Deutschen Wörterbuch* o 89

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834)

rašybos lūžiai: diakritikai, geminatos, digrafai o 135

Mindaugas Šinkūnas

Kristus, Krystus, Christus, Chrystus ar *Cristus?*

Vardo rašybos raida XVI–XIX amžiaus raštuose o 185

Daiva Sinkevičiūtė

Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai

ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių

ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė o 221

Reda Griškaitė

„Kasdienybės rašymas“ kaip provincijos intelektualų kūrybinės raiškos ženklas

(Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys) o 255

Tamara Bairašauskaitė

Bajorų žemvaldžių ekonominės ir socialinės minties trajektorijos:

rašytinis Antano Medekšos palikimas o 303

Giedrius Subačius, Pēteris Vanags

Žodis *valstybē* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas o 337

Recenzijos (Reviews)

Birutė Kabašinskaitė

Recenzuojama: *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, 2015 o 375

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Gijsbert Rutten, Marijke J. van der Wal, *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*, 2014 o 385

Liucija Citavičiūtė

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė (par.),
Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis, 2015 o 397

Jolanta Gelumbeckaitė

Recenzuojama: Bettina Bock, Maria Kozińska (Hrsg.),
Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slawischen, 2014 o 405

Alma Braziūnienė

Recenzuojama: Roma Bončkutė (par.), *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*, 2015 o 413

Akvilė Grigoravičiūtė

Recenzuojama: Francesco Zamblera, *Jidiš kalbos žodynelis*, 2015 o 421

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, Audronė Matijošienė,
Vilija Gerulaitienė (par.), *Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje. Išėjimo Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas*, 2015 o 425

Paulius V. Subačius

Recenzuojama: Darius Staliūnas (sud.),
Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje, 2015 o 433

Nijolė Strakauskaitė

Recenzuojama: Vasilijus Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, 2015 o 443

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Ernesta Kazakėnaitė

Glaustai apie pirmosios Biblijos latvių kalba vertimo istoriją o 451

Ona Aleknavičienė

Gotfrydui Ostermejeriui – 300 metų o 469

Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Dalia Kiseliūnaitė

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas o 479

Regina Venckutė

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016) o 483

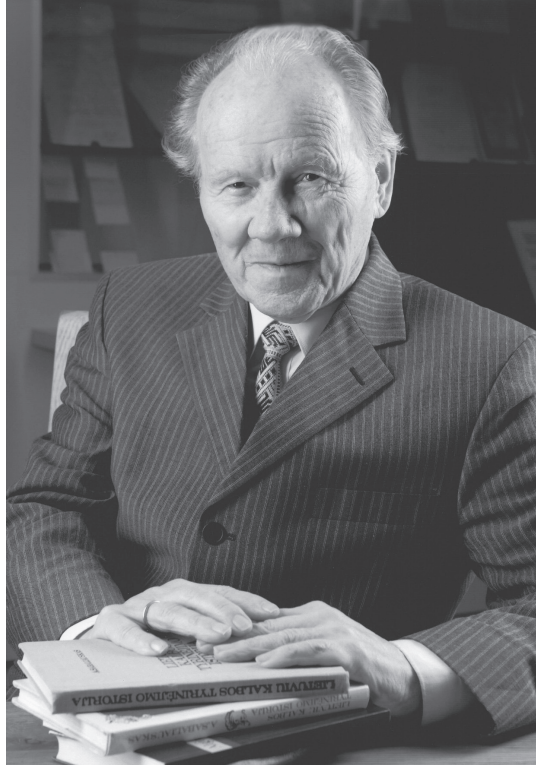
Regina Venckutė
Vilniaus universitetas

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016)

Nesustabdomos laiko tėkmės nešama pamažu mus palieka vyriausioji kalbininkų karta, savo mokslinę ir akademinę veiklą pradėjusi praėjusio amžiaus šeštajame dešimtmetyje. Jai priklausė ir 2016 metų balandžio 17 dieną į amžinybės tolius pašauktas Algirdas Sabaliauskas – nepaprastai kruopštus ir akytas lietuvių kalbos tyrinėjimo metraštininkas, išvalgus baltų kalbų leksikos tyrėjas ir talentingas kalbos mokslo populiarintojas, savo skaitytojus žavėjęs įtaigiais pasakojimais apie mūsų žodžių kilmę ir vingrius kelius, atvedusius juos iš tolimiausių amžių iki mūsų dienų.

Jo gausūs darbai ir nuopelnai lietuvių kalbotyrai, o platesne prasme – ir visai mūsų kultūrai buvo įvertinti Valstybine Lietuvos mokslo (1984) ir Lietuvos mokslų akademijos Kazimiero Būgos (2004) premijomis, valstybiniais apdovanojimais – Lietuvos Didžiojo Kunigaikščio Gedimino ordino karininko kryžiumi (1997 ir 2002), taip pat suteiktais vardais: 1979-aisiais nusipelnusio mokslo veikėjo, 1997-aisiais – profesoriaus. Po metų, 1998-aisiais, jis tapo Lietuvos mokslų akademijos nariu, o Latvijos mokslų akademija savo užsienio nariu jį buvo išrinkusi jau prieš šešerius metus, 1992-aisiais.

Algirdas Sabaliauskas gimė 1929 metų liepos 26 dieną Marijampolėje. Baigęs garsiąją savo gimtojo miesto Rygiškių Jono gimnaziją, 1948 metais įstojo į Vilniaus universitetą ir per penkerius studijų metus įgijo gana tvirtus baltų kalbų istorijos tyrėjui būtinus pagrindus. 1953-aisiais apgynė puikiai įvertintą diplominį darbą *Atematiniai lietuvių kalbos veiksmažodžiai* (pagal jį studijuodamas aspirantūroje parengė savo pirmąją mokslinę publikaciją, išspausdintą rinkinyje *Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai*, 1957, p. 77–114). Dar būdamas studentu 1953 metais pradėjo dirbti tuomečio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriuje, tapusiam vienintele viso gyvenimo darbo vieta. Čia išsiskleidė įvairialypis mokslininko talentas ir prabėgo beveik pusšimtis vaisingos veiklos metų (1953–2001; iš jų trejus metus, 1997–2000, buvo savarankišku tapusio Lietuvių kalbos instituto direktoriumi). Išėjęs į pensiją rašė pastarųjų dešimtmečių (1980–2010) laikotarpį aprėpiančią trečiąją lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos kny-

A. Sabalovskiy

gą, paprašytas niekada neatsisakydavo padirbėti svarbių leidinių redaktorių kolegijose, parašyti recenziją ar informacinį straipsnį, kaip neprilygstamas pasakotojas kviečiamas dalyvaudavo daugybėje kalbai ir kalbininkų sukaktims skirtų renginių. Iki šiol maloniai prisimenu, kaip viename iš tokių, per Jono Kabelkos gimimo šimtmėčiui skirtos knygos *Ką buvo baltams pažadėjęs* sutiktuves, 2015 metų sausio mėnesį Sabaliauskas linksmi pašmaikštaudamas pasakojo apie savo buvusį gimnazijos mokytoją, vėliau universitete jam dėščiusį latvių kalbą ir pastūmėjusį ne šiek tiek, bet gerai ją išmokti ir pamilti Latviją. Brolių baltų kalbą Sabaliauskas iš tiesų puikiai mokėjo, yra iš jos išvertęs keletą grožinių kūrinių, Latvijoje turėjo daug nuoširdžių bičiulių, pažinojo turbūt visus latvių kalbininkus ir dažnai su jais susitikdavo. Viena proga net yra pajuokavęs: „Man Rygos ir Latvijos niekada nebuvo per daug.“

Kalbininko Sabaliausko kelias į lituanistiką buvo gana panašus į daugelio jo kartos kolegų: gimnazijos suole išryškėjęs polinkis į humanitarinius dalykus, lietuvių kalbos ir literatūros studijos universitete ir dar studijuojant aiškiai suvoktas tolesnio gyvenimo tikslas atsidėti mėgstamai mokslo sričiai. Mieliausios jo širdžiai buvo dvi kalbos mokslo šakos – baltų kalbų leksika ir lietuvių kalbotyros istorija. Ir nors mokslininko karjerą pradėjo kaip leksikos tyrėjas, lietuvių kalbininkų darbai ir likimai, sujaudinę vaizduotę jau paauglystėje, turbūt savaip paskatino pasiryžti darbuotis savo tautos labui ir visam laikui įžiebė domėjimąsi lietuvių kalbos mokslo raida. Ankstyvą meilę šiai kalbotyros sričiai jis pats yra aiškiai paliudijęs savo paskutinės knygos galiniame viršelyje: „Galėčiau sakyti, kad lietuvių kalbos tyrimų istorija aš pradėjau domėtis 1939 metų vasarą. [...] „už gerą mokymąsi ir pavyzdinę elgesį“ dovanų gavau Kazio Binkio knygą „Naujoji Lietuva“. Knygoje radau Kazimieros Būgos nuotrauką ir perskaičiau labai mane sugraudinusius sakinius, jog šio žmogaus netikėta mirtis buvo skaudus smūgis vos laisvę atgavusiai mūsų tautai.“ Tiek leksika, tiek kalbotyros istorija, matyt, visiškai atitiko jas pasirinkusio tyrėjo savybes – imlų protą, puikią atmintį, pavydėtiną darbštumą ir gebėjimą nuosekliai, nesiblaškant eiti į tikslą.

Mokslinės karjeros pradžioje daugiau Sabaliausko dėmesio, laiko ir pastangų yra tekę baltų kalbų istorinei leksikologijai. 1958-aisiais jis apgynė daktaro (anuo met – filologijos mokslų kandidato) disertaciją *Baltų kalbų žemės ūkio augalų pavadinimų kilmė*. Ji beveik ištiesai atskirais straipsniais 1957–1959 metais buvo paskelbta lietuvių ir latvių kalbotyros leidiniuose. Tačiau nuodugniai ištirta viena leksinė žodžių grupė tebuvo nedidelis lopinėlis plačiame baltų kalbų leksikos lauke. Jauno mokslininko protą jaudino ir į kitas semantines grupes įeinančių žodžių kilmės paslaptys. Maždaug nuo 1965-ųjų Lietuvos ir užsienio kalbotyros žurnaluose Sabaliauskas paskelbė nemažai žodžių etimologijų, tarp kurių yra ne viena visai nauja, jo pirmojo pasiūlyta ir iki šiol neatmesta (pvz.: prūsų kalbos žodžio *rapeno* ‘jau-na kumelė’, lietuvių *čiūtė* ‘kankorėžis’ ir kt.). Taip pat jis yra patikslinęs arba aiškinęs kitaip anksčiau kitų mokslininkų pasiūlytas etimologijas (pvz.: lietuvių žodžio *šaukštas*). *Lietuvių kalbotyros klausimuose* 1966–1970 metais Sabaliauskas paskelbė tris

Janas Otrębskis - žmogus ir mokslininkas

Tarp lietuvių kalbų tyrinėjučių užsienio mokslininkų garbinga vieta tenka lenkų kalbininkams, o tarp šių ypač reikėtų išskirti Janą Otrębskį.

J. Otrębskis (Jan Szczepan Otrębski) gimė 1889 m. gruodžio 8 d. Pilicijoje, Kielcų vaivadijoje, pietinis Lenkijos slalys (iš šiaurės rytus nuo Krakovo). 1909 m. Kiliucuose baigė gimnaziją, pradėjo studijuoti Varšuvos universiteta. Jis pradėjęs studijuoti mediciną, bet netrukus perėjo į Istorijos ir filologijos fakultatą studijuoti slavistiką. Dauguma Varšuvos universiteto studentų buvo lenkai, tačiau dėstomoji kalba čia buvo rusų, dauguma dėstytojų taip pat buvo rusai.

Šiaip šis universitetas buvo vienas iš prastėsiusių, ano meto Rusijos imperijos aukštųjų mokyklų: nei aukšta mokslo lygmuo, nei gausiais dėstytojais jis nepasižymėjo.¹ Pirminis šis universiteto dėstytojas, labiau susidomėjęs lietuvių kalba, jos tarmėmis, baltų ir slavų kalbų ryšiais buvo Maskvos universiteto auklėtinis, lietuvių kultūros istorijoje labiau žinomas kaip rimas ir spaudos draudimo lotyniškais rašmenimis organizatorius Stanislasas Mikuckis (1815-1890).² Išsami šiais klausimais jis pasakė nemažai straipsnių. Tačiau lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje didesnis reikšmės jie neturi. Išsamiis tyrinėjimais lietuvių kalbos mokslą praturtino šis universiteto profesorius, 1899-1904 m. jo rektorius Grigorijus Uljanovas (1853-1912).³

Moskvos lingvistinės mokyklos atstovas, Filipas Fontunatovo mokinių

³ Sabaliauskas A. Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijoje, iki 1940 m. Vilnius, Moks. dar., 1979, p. 125-127.

² Ždomūs detalūs apie Varšuvos universiteto, jo dėstytojus ir studentus pateikiama Juliano Būtino monografijoje apie Vincą Kudirką. plg. Būtinas J. Vincas Kudirka, Vilnius, "Vytis", 1988, p. 49.

¹ Тырахов М. Т. Восточноевропейские языковеды. Труды и труды. М. Т. Мухоморова, Уггарский университет им. В. И. Ленина, 1976, с. 166-168.

1 pav. Algirdo Sabaliausko rankraščio fragmentas

didelės apimties studijas, kurių pagrindu parengė ir apgynė habilitacinį darbą *Baltų kalbų leksikos tyrinėjimai* (1975). Tarp Sabaliausko leksikos darbų reikšmingiausia yra apibendrinamoji knyga *Lietuvių kalbos leksika* (1990). Joje paaiškinta maždaug 3250 žodžių kilmė, jų reikšmių kitimas ir nurodyti seniausi rašytiniai šaltiniai, kuriuose tie žodžiai buvo pavartoti.

Turėdamas Dievo dovaną gyvai ir sklandžiai pasakoti, Sabaliauskas, be solidžių mokslinių studijų, parašė kelias visuomenės lingvistiniam švietimui ir mokyklai skirtas knygeles *Žodžiai keliauja* (1962, 2 leidimas 1993), *Žodžiai pasakoja* (1965), *Žodžiai atgyja* (1967, 2 leidimas 1980, 3 leidimas 2000), *Šimtas kalbos mįslių* (1970, 2 leidimas 2001), *Kaip tyrinėta lietuvių kalba* (1984), *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę* (1994). Didelį jų populiarumą liudija beveik visų pakartotiniai leidimai ir šiandien dažnai per radijo valandėles girdimi klausytojus dominančių žodžių kilmės aiškinimai, parengti pagal knygą *Iš kur jie?* Iš kalbos mokslui populiarinti skirtų „minimalistinių“ leidinių ypač išsiskiria knygelė *Mes baltai* (1986, 2 leidimas 2002), glaustu, vaizdingu ir turiningu pasakojimu sužavėjusi ne vien lietuvių skaitytojus. Ji yra bene vienintelis lietuvių kalbininko darbas, išverstas net į penkias kalbas: anglų (1993), švedų (2005), italų (2007), vengrų (2012) ir latvių (2014).

Pirmoji kregždė, išpranašavusi būsimą mokslininko posūkį į seniai jį masinusią lietuvių kalbotyros istoriją, buvo populiarioji *Žodžiai atgyja*, 1967 metais išleista toje pačioje serijoje kaip ir ankstesnės *Žodžiai keliauja* bei *Žodžiai pasakoja*. Patraukliai ir su užsidegimu parašyta, ji sulaukė dviejų pakartotinių leidimų (1980 ir 2000), be to, buvo išversta į anglų kalbą (Čikaga, 1973), o atskiri jos skyriai – ir į japonų. Šios knygelės turinį sudarė lietuvių kalbą tyrusių garsių užsienio kalbininkų ir pačių lietuvių biografiniai etiudai, kupini spalvingų detalių, paryškinančių Augusto Schleichero ir Augusto Leskieno, Ferdinando de Saussure'o ir Louis Hjelmslevo, Filipino Fortunatovo ir Jano Otrębskio, Janio Endzelino ir Kazimiero Būgos ir dar daugelio kitų mokslininkų asmenybės bruožus. *Žodžiai atgyja* buvo pirmas žingsnis, žengtas būsimos monumentalios tritomės lietuvių kalbos tyrinėjimo istorijos link.

Pirmoji knyga – *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. Iki 1940 m.* – buvo išleista 1979 metais. Joje išžvalgytas ilgas kelių šimtmečių laikotarpis nuo pirmųjų žinių apie lietuvių kalbą ir nuo XIX amžiuje prasidėjusio intensyvaus istorinio lyginamojo jos tyrimo iki pat 1940 metų, kai nuo Būgos ir Jablonskio laikų jau buvo išaugusi ir sustiprėjusi profesionali pačių lietuvių kalbotyra. Antroji knyga – *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1940–1980 m.* – dienos šviesą išvydo 1982-aisiais, o po ilgokos pertraukos pasirodė ir paskutinė įspūdingos apimties (776 p.) knyga *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. 1980–2010 m.* (2012). Rašydama jos recenziją autorių palyginau su Justino Marcinkevičiaus dramos „Mindaugas“ Baltuoju metraštininku, sakiusiu:

Istorijai tarnauju. Mokslui, tiesai
Ir būsimoms kartoms – tegu sužino
Jos tiesą apie mus.

Kai recenziją išspausdino *Archivum Lithuanicum*, vieną dieną telefono ragelyje išgirdusi paties metraštininko balsą šiek tiek sutrikau: „Gal nevykusiai palyginau, gal įsižeidė?“ Bet ne – širdingai padėkojo ir pasakė, kad ši „pravardė“ esanti mieiliausia iš visų kada nors turėtų...

Trys apie lietuvių kalbotyros raidą pasakojančios knygos yra pirmoji pasigėrėtina kruopščiai ir profesionaliai parengta lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija ir kartu jos autoriaus mokslinės karjeros *opus magnum*. Jos visos kaip ant delno parodo plačią ir margaspalvę lietuvių kalbos mokslo panoramą ir atskleidžia svarbiausias brangintinas jas parašiusio žmogaus būdo savybes – ištikimybę savanoriškai priimtam įsipareigojimui ir skrupulingą sąžiningumą, virtusį siekiu nepraleisti nė vieno į akiratį patekusio fakto, visus paminėti, visais pasidžiaugti ir palankiai įvertinti. Manau, kad dar viena į akis krintanti Sabaliausko būdo savybė buvo jo draugiškumas kiekvienam, kuris kreipdavosi dalykinės pagalbos, ir išskirtinis punktualumas. Spėju, kad be svarbios priežasties jis nėra praleidęs nė vieno *Baltisticos* redaktorių kolegijos ar žodyno *Pasaulio vietovardžiai* redakcinės tarybos posėdžio, nepavėlavęs iki sutarto termino įteikti pažadėtos recenzijos ar enciklopedinio straipsnelio. Vien jų *Lietuvių kalbos enciklopedijai* ir visoms po Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje ir svetur leistoms visuotinėms enciklopedijoms yra parašęs gerokai daugiau nei pusę tūkstančio.

Šiandien žvelgdamas į knygų lentynoje išsirikiavusią ilgą Algirdo Sabaliausko spausdintų darbų eilę, apie jų autorių nejučia pagalvoji: *abiit, non obiit* – išėjo, bet nemirė. Lietuvių kalbotyros Baltasis metraštininkas tik pasitraukė į kitokią erdvę, palikęs mums ir ateinančioms kartoms brangų savo unikalaus darbštumo ir talento nušviestą palikimą.

REGINA VENCKUTĖ
Baltistikos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
el. p.: regina.venckute@flf.vu.lt

Gauta 2016 m. liepos 29 d.